

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Вакульчук Ольга Анатоліївна

УДК 070.328-022.218(477):[001.12.070(47+57)]"1917/1941"

**Багатотиражні газети України як феномен радянської преси
(1917–1941 рр.)**

27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство

27 – соціальні комунікації

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

Київ – 2022

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Робота виконана в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Національна академія наук України.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
учений секретар
сектору з координації наукових досліджень
Науково-організаційного відділу Президії НАН України
Рудий Григорій Якович

доктор наук із соціальних комунікацій, професор,
Львівська національна наукова бібліотека України
імені В. Стефаника, заступник генерального директора
з наукової роботи, директор науково-дослідного
інституту пресознавства
Сніцарчук Лідія Віталіївна

доктор історичних наук,
член-кореспондент НАН України,
Інститут історії НАН України,
завідувач відділу історії України 20–30-х років ХХ ст.
Якубова Лариса Дмитрівна

Захист відбудеться «3» листопада 2022 р. об 11.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.165.01 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського за адресою: 03039, м. Київ, Голосіївський просп., 3.

З дисертацією можна ознайомитися в читальному залі бібліотекознавчої літератури Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за адресою: 03039, м. Київ, Голосіївський просп., 3.

Автореферат розісланий «1» жовтня 2022 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

В. М. Удовик

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження. Багатотиражні газети – специфічне явище в історії преси, окремий вид газетної періодики, який отримав визначення «низова преса» (або «мала преса»). Ця назва відбиває і розкриває проблему мікросоціуму, будучи його своєрідним «дзеркалом», та об'єднує у собі всі різновиди газет, котрі видавалися промисловими підприємствами, установами, політвідділами МТС, редакціями колгоспів, радгоспів, навчальних та культурних закладів, профспілкових та громадських організацій. Передусім ідеться про масив газет 1917–1941 рр. У цей період відбувалися процеси зародження, розвитку, розповсюдження, функціонування багатотиражних газет у тісному зв'язку з насадженням радянської ідеології та становленням сталінської диктатури. Хоча історія різних країн знає приклади корпоративних малотиражних видань, багатотиражна преса є феноменом радянської доби і заслуговує на окреме наукове дослідження. Багатотиражна преса як цілісне явище залишилася малодослідженою ланкою в історичній науці значною мірою через відсутність опрацьованого бібліотечно-бібліографічними методиками (спеціальні методи атрибуції, класифікації, створення кваліфікованого науково-довідкового апарату, передусім анованих бібліографічних довідників, а сьогодні – цифрових ресурсів) ретроспективного масиву первинної газетної інформації. Ця робота не може відбуватися без аналізу інформаційного змісту газет. Опрацювання ретроспективних масивів газет того періоду є ґрунтовною науковою роботою, яка асоціюється дослідниками з бібліотечним пресознавством, основні засади якого розглядаються та реалізуються в цій дисертації на такому об'єкті як багатотиражні газети.

Ця робота дала змогу провести історичне дослідження багатотиражної преси на широкому та достовірному матеріалі, що, безумовно, є актуальним в умовах високого рівня зацікавленості історичної науки у вивченні питань пропаганди в ЗМІ, маніпулювання громадською думкою, дискусійності проблем, пов'язаних з вивченням радянського періоду історії України та недостатнім вивченням окремих видів газетної періодики, які становлять органічну частину історії преси. Отже, проблема вивчення феномена радянської багатотиражної преси, процесів її становлення, розвитку та інформаційного представлення в науковому просторі є актуальним завданням історичної науки.

З розвитком науково-дослідного потенціалу наукових бібліотек, передусім національних бібліотек НАН України – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) та Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника (далі – ЛННБ), пресознавство в аспектах специфіки бібліотек стає органічною складовою науково-дослідної роботи. Це передбачає не лише виявлення та науковий опис газетної періодики на засадах джерелознавчої атрибуції та експертизи і складання бібліографії її видів та різновидів, а й опрацювання принципів історичної та бібліографічної типологічної та родо-видової класифікації газет за різними ознаками (профілем, походженням, адміністративно-територіальними особливостями, мовою, хронологією, спеціалізацією, унікальністю тощо), а крім того – дослідження змісту та ролі в політичному, освітньому та культурному житті країни. Тим самим бібліотекознавство та бібліографознавство заповнюють свій простір розвитку історичних досліджень преси. Такі дослідження мають значні перспективи, пов'язані із загальною демократизацією суспільного життя в незалежній Україні, сучасним розвитком науки та стрімким розвитком інформатизації, яка висунула нові умови для створення ресурсної бази науки.

Багатотиражні газети як явище тривалий час залишалися поза увагою вчених, що пов'язано з однобічним сприйняттям їх як частини ідеологічної машини СРСР та недооцінкою преси загалом як джерела. Комплексне дослідження «малої» преси допоможе заповнити наявні лакуни в історії установ, підприємств, громадських об'єднань та історичних дослідженнях преси, а також стане джерелом для створення репертуару національної бібліографії. Вивчення змісту багатотиражних газет може дати матеріал для нових думок, суджень і висновків. Окреслена сукупність чинників актуальності та стан

наукової розробки проблеми обумовили вибір теми дослідження: «**Багатотиражні газети України як феномен радянської преси (1917–1941 рр.)**».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконувалось у рамках науково-дослідних робіт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за темами: «Створення бібліографічних баз даних спеціалізованих фондів НБУВ» (2013–2015 рр., державний реєстраційний номер РК 0113U000497), «Концептуальні та методичні засади у формуванні національної книжкової колекції «Україніка» (2016–2018 рр., державний реєстраційний номер РК 0116U000059), «Атрибуція та експертиза як складова досліджень книжкових та інших бібліотечних пам'яток: основи теорії та практики» (2019–2021 рр., державний реєстраційний номер РК 0119U100216).

Мета дослідження: системне дослідження багатотиражної преси як феномена суспільно-політичного та культурного життя радянської України.

Для реалізації мети визначено завдання:

- розкрити зміст та обсяг поняття «багатотиражна преса», його особливості як складової галузевого поняттєвого апарату;
- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та її джерельну базу;
- визначити методологічні засади дослідження багатотиражної преси як комплексного історичного і бібліотечно-бібліографічного джерела та засобу соціальних комунікацій, здійснити бібліотечно-бібліографічну та джерелознавчу класифікацію з огляду на склад, зміст та функції цього виду періодичних видань;
- на базі спеціально розробленої комплексної джерелознавчої та бібліографознавчої методики з'ясувати можливості вивчення особливостей різних за походженням видів багатотиражних газет та їх різновидів;
- з'ясувати передумови виникнення багатотиражної преси у період Української революції 1917–1921 рр., визначити особливості побутування її первинних форм, насамперед, форм більшовицького друку;
- розглянути процес становлення багатотиражної преси України як складової суспільно-політичної системи радянської влади та визначити її місце в загальній системі радянської преси у 1921–1933 рр.;
- схарактеризувати особливості розвитку радянської багатотиражної преси у 1934–1941 рр.;
- провести джерелознавчий аналіз різновидів газет, виявити характерні особливості змісту багатотиражної періодики України на різних етапах її еволюції, розкрити загальне та специфічне у розвитку її видів та особливості функціонування на тлі суспільно-політичної ситуації, що склалася в період 1917 – початку 1940-х років;
- розкрити сутність багатотиражних газет України як феномена радянської преси, тісно пов'язаного із завданнями «соціалістичного будівництва» в усіх сферах діяльності держави та інтеграції у загальний контекст завдань радянських засобів масової інформації.

Об'єктом дослідження є феномен багатотиражних газет України 1917–1941 років.

Предмет дослідження – закономірності становлення, особливості розвитку і функціонування багатотиражних газет України 1917–1941 рр.

Хронологічні рамки охоплюють 1917–1941 рр. Визначення саме таких меж ґрунтується на принципах періодизації, прийнятих в історичній науці. Загалом багатотиражна преса є феноменом радянської доби, але передумови її зародження пов'язані з періодом Української революції 1917–1921 рр., коли в Україні з'являються різноманітні за походженням первинні форми багатотиражних газет. Виокремлено також етап 1920-х – 1933 р. (завершення першої п'ятирічки) – час активного розвитку основних видів багатотиражних газет. Третій етап – від середини 1930-х років до середини 1941 р., коли завершується

формування радянської багатотиражної преси на єдиних принципах форми і змісту всіх основних видів багатотиражних газет.

Географічні межі охоплюють терени радянської України у період 1917–1941 рр. відповідно до тогочасного адміністративно-територіального поділу. За короткий термін після приєднання західних регіонів України процес заснування і розповсюдження багатотиражної преси не набув широкого розвитку на цих територіях.

Методологія дослідження.

У дослідженні застосовано системний підхід, який передбачає вивчення об'єкта у його цілісності і включає комплекс наукових фундаментальних принципів – історизму, об'єктивності, комплексності джерельної бази з використанням сукупності загальнонаукових і конкретно-наукових методів. Застосування сукупності методів дало змогу всебічно вивчити об'єкт задля отримання достовірного знання про нього. У процесі дослідження використано методи структурно-функціонального і причинно-наслідкового аналізу, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, класифікації, систематизації, бібліографічно-описовий, теоретичного узагальнення тощо.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше комплексно розглядається і розв'язується проблема визначення та наукової оцінки феномена багатотиражної радянської преси як цілісного явища, що формується у 20–30-х роках ХХ ст., в аспектах бібліотечно-бібліографічних та історичних досліджень.

Нові результати дослідження:

- вперше до наукового обігу вводиться широка джерельна база, що включає газети, археографічні публікації та архівні джерела;
- здійснено комплексну науково-бібліографічну реконструкцію масиву багатотиражних газет 1917–1941 рр. (5025 назв газет з повним описом класифікаційних ознак), проаналізовано джерелознавчу цінність, розкрито джерелознавчий потенціал цих видів періодичних видань та включено інформацію до наукового простору;
- класифіковано багатотиражну пресу на засадах історичної періодизації: 1917–1921 рр. – зародження; 1920-ті – початок 1930-х років – етап розвитку, трансформації від певної незалежності змісту газет та пропагованих ними ідей до поступового підкорення завданням чинної влади; середина 1930-х – 1941 р. – остаточне унормування вимог до багатотиражної преси з підпорядкуванням змісту в ідеологічному та психологічному аспектах тоталітарному режиму (встановлення інформаційної монополії і більшовицького диктату);
- встановлено класифікаційні засади наукового дослідження багатотиражної газетної періодики з урахуванням суспільно-політичного аспекту та проведено наукову класифікацію багатотиражних газет 1917–1941 рр. як історичних джерел;
- визначено особливості складу і змісту багатотиражних газет різного галузевого спрямування в контексті їх оцінки як феномена «низової преси», агітаційної ланки у справі організації трудових колективів на виконання завдань побудови «соціалістичної економіки».

Уточнено:

- склад і зміст видів та різновидів багатотиражних газет як газетної періодики України та внесено зміни до науково-довідкового апарату наукових бібліотек;
- сутнісні риси радянської тоталітарної ідеології щодо керування масовою свідомістю та організації інформаційного простору, форми існування і функціонування багатотиражної преси.

Набули подальшого розвитку:

- засади використання загальнонаукових методів у бібліотекознавстві та бібліографознавстві та їхніх спеціальних методів як інструментарію дослідження багатотиражних газетних видань на базі фасетної класифікації, що збагачує методичний апарат досліджень газетної періодики;
- наукові уявлення щодо закономірностей зародження й особливостей розвитку

багатотиражної преси України, методів і механізмів впливу багатотиражної газетної періодики на масову свідомість упродовж 1917–1941 рр.;

- наукове осмислення характеру впливу історичних, суспільно-політичних факторів на розвиток багатотиражних газет України 1917–1941 рр.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання фактичного матеріалу, теоретичних положень і висновків при підготовці узагальнюючих праць та навчальних програм з історії вітчизняної преси для профільних закладів вищої освіти, проведенні бібліографічних досліджень, публікації науково-довідкових видань, заповненні лакун історії преси та періодики, що уможлиблює подальші спеціальні історико-джерелознавчі та бібліографознавчі дослідження. Вагомим практичним результатом є створена за участю автора база даних «Багатотиражні газети України 1917–1941 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», а також серія вперше опублікованих бібліографічних довідників багатотиражних газет 1917–1997 рр., представлених у паперовому та електронному вигляді, що дали змогу заповнити лакуни ретроспективної частини національної бібліографії України і водночас створили нову джерельну базу для вивчення преси України 1917–1941 рр.

Особистий внесок здобувача. Робота є самостійно виконаним дослідженням і всі результати належать здобувачу особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати роботи оприлюднено на Міжнародній науковій конференції «Інноваційна модель наукової бібліотеки ХХІ століття» (Київ, 9–10 жовтня 2012 р.), Міжнародній науковій конференції «Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів» (Київ, 8–11 жовтня 2013 р.), Одинадцятій Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Українська періодика: історія і сучасність» (Львів, 29–30 листопада, 2013 р.), під час роботи круглого столу «Якісна трансформація сучасної бібліотечної професії» (Київ, 23 квітня 2013 р.), на Міжнародній науковій конференції «Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору» (Київ, 21–23 жовтня 2014 р.), Науковій конференції за міжнародною участю «Періодичні видання у бібліотеках як інститутах національної пам'яті» (Львів, 15–16 травня 2014 р.), Міжнародній науковій конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація» (Київ, 6–8 жовтня 2015 р.), Науково-практичній конференції «Фонди періодичних видань бібліотек вищих навчальних закладів України як засіб формування і збереження національної ідентичності» (Львів, 15 травня 2015 р.), II Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації» (Дніпро, 28–29 жовтня 2016 р.), Науково-практичній конференції «Просвітницька діяльність бібліотек вищої школи: проблеми, пошук, перспективи» (Кам'янець-Подільський, 20 квітня 2016 р.), Міжнародній науковій конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек» (Київ, 3–5 жовтня 2017 р.), Міжнародній науковій конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. 100-річчя Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (Київ, 6–8 листопада 2018 р.), Дванадцятій Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Українська періодика: історія і сучасність» (Львів, 30 листопада – 1 грудня 2018 р.), Міжнародній науковій конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху» (8–10 жовтня 2019 р.), XXII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Короленківські читання 2019. Бібліотеки, архіви, музеї: конвергентна цифрова комунікація, крос-медійність, клієнтоорієнтованість» (Харків, 24–25 жовтня 2019 р.), II Міжнародній науковій конференції «Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку» (Дніпро, 27–28 березня 2020 р.)

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в 36 публікаціях, серед яких 1 монографія, 22 одноосібних статті, 1 стаття у співавторстві (авторський внесок 75 %), опублікованих у наукових фахових виданнях України, у тому числі у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз Scopus, Web of Science та в статтях у закордонних наукових періодичних виданнях; 9 – у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських

наукових, науково-практичних конференцій і 3 публікації, які додатково відображають наукові результати дослідження.

Структура і обсяг дисертації підпорядковані меті та дослідницьким завданням, зорієнтовані на цілісне висвітлення обраної проблеми, узгоджені з об'єктом і предметом дослідження. Дисертаційна робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, п'яти розділів (18 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури, що містить 662 найменування, додатків. Повний обсяг дисертації – 427 сторінок (20,6 авт. арк.), основний текст викладений на 328 сторінках (16,8 авт. арк.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт і предмет, хронологічні та територіальні межі, окреслено методологічні засади роботи, розкрито її зв'язок з науковими програмами, темами і планами, наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, подано відомості про особистий внесок здобувача, апробацію результатів дослідження, публікації та структуру дослідження.

У **першому розділі «Історіографія, джерельна база дослідження та інформаційні ресурси газетних фондів України»** здійснено аналіз історіографії проблеми, схарактеризовано джерельну базу дослідження; визначено місце газетної періодики, зокрема й багатотиражних газет, у системі бібліотечних фондів та схарактеризовано електронні інформаційні ресурси газетної періодики, сформовані на сьогодні.

У підрозділі 1.1. *«Історіографія тематики вивчення історії преси 20-х – початку 40-х років ХХ ст. та багатотиражних газет як об'єкта дослідження»* звернено увагу на той факт, що спеціальних досліджень багатотиражної преси вкрай небагато: розглядалися деякі галузеві газети як джерело з історії підприємств, процес формування «нової людини» часів радянських п'ятирічок у висвітленні багатотиражних газет, роль і вплив партійного керівництва на розвиток багатотиражної преси, простежувалася історія виникнення газет на окремих радянських заводах і будівництвах. У деяких працях багатотиражна преса розглядається через призму соціологічного дослідження; про цей вид газетної періодики побіжно йдеться у підручниках і навчальних посібниках. Здебільшого в наукових працях розкриваються лише окремі аспекти цієї проблеми або міститься загальна характеристика багатотиражної преси. Переважну ж більшість праць можна визначити як науково-популярні.

З початку виникнення і в процесі подальшого розвитку багатотиражні видання утверджувалися як складова загальної системи періодичних видань СРСР, тому вчені розглядали багатотиражні газети у контексті вивчення партійно-радянської преси, значна історіографія якої створена в радянський період. Хронологічно історіографію партійно-радянської преси умовно можна поділити на декілька періодів: 1920-ті роки – перші спроби її популяризувати, узагальнити основні принципи становлення і накреслити шляхи розвитку; у 1930-ті роки увага дослідників концентрується на висвітленні пресою проблем внутрішньополітичної боротьби у партійних лавах, партійних чисток, а також успіхів у партійному, культурному будівництві, індустріалізації, колективізації; із середини 1940-х і до кінця 1950-х років у полі зору дослідників тема преси періодів громадянської війни, «відбудови народного господарства», визначення її ролі у «боротьбі за соціалізм».

Наступний, найплідніший, етап розвитку досліджень проблем партійно-радянської преси припадає на 1960–1980-ті роки. Праці цього періоду передають загальні радянські підходи та стереотипи у вивченні преси і ґрунтуються на концептах, розроблених істориками ВКП(б)/КПРС. Серед українських вчених, які у цей період працювали над дослідження радянської преси, – В. Будников, В. Ваколюк, Г. Вартанов, П. Гринюк, М. Дмитрієнко, Н. Зайцев, В. Коцур, І. Копотієнко, І. Крупський, І. Маковійчук, О. Мукомела, І. Сергійчук, Р. Слободянюк, В. Солдатенко, Ю. Сурай, А. Хідекелі, Й. Цьох.

Тема багатотиражної преси знайшла певне відображення в дисертаціях істориків партійного друку. Серед найбільш значущих досліджень варто назвати праці О. Алексеєвої, Г. Вичуба, В. Воробйова, М. Дзялошинської, М. Сланської, О. Смірної. Однак у цілому історики радянського часу лише побіжно згадували багатотиражні газети, як один з видів партійно-радянської преси.

Новий етап у вивченні історії преси набуває розвитку після розпаду СРСР, з початком демократизації суспільства і здобуттям Україною незалежності. У 1990-ті роки періодика широко залучається в наукову практику як об'єкт досліджень, її розглядають як самостійний комплекс джерел; дослідження позбуваються заідеологізованості, значно розширюється їхня тематика. Українські вчені починають активно розробляти проблеми історії вітчизняної преси у контексті демократичного визвольного руху і національного розвитку, Української революції, національно-культурного відродження; розгортаються дослідження регіональної преси.

У 1990-х – на межі 2000-х років з'являються праці, що певною мірою стосуються теми відновлення вивчення історії преси в цілому, у тому числі й окремих аспектів багатотиражної преси 1917–1941 рр. Серед таких праць – дисертаційні дослідження І. Герман, О. Коляструк, О. Коновця, І. Крупського, Н. Сидоренко, К. Шпакович. Значного розвитку в цей період набуло вивчення преси Галичини, Буковини, Закарпаття. Серед ґрунтовних праць – дослідження В. Габора, О. Дроздовської, М. Романюка, Л. Сніцарчук.

Об'єктивні дослідження нерадянської преси 1917–1921 рр. здійснили О. Богуславський, П. Губа, Л. Волосянко, О. Коновець, І. Крупський, Р. Пиріг, О. Позняков, М. Романюк, Г. Рудий, С. Сегеда, Н. Сидоренко, Л. Сніцарчук, П. Федоришин та ін. Окремий історіографічний доробок належить Г. Рудому. Впродовж декількох років вчений публікує праці, де різнобічно розглядається вітчизняна періодика 1917 – початку 1920-х років. Пресі 1917–1940 рр. присвячено кілька статей вченого, де газети розглядаються і як джерело вивчення культурної спадщини України, і як історичне джерело.

Проте, в історіографії проблема бібліотечно-бібліографічної реконструкції багатотиражних газет 1917–1941 рр. та з'ясування феномена багатотиражної преси в цілому не були об'єктом історичних досліджень у галузі бібліографознавства, бібліотекознавства та джерелознавства. Цей сегмент преси вперше фіксується в українському науковому дискурсі на рівні самостійного комплексного дослідження.

У підрозділі 1.2. *«Джерельна база дослідження»* визначено і проаналізовано джерельний комплекс з досліджуваної проблеми та інформаційний потенціал документів. Джерельну базу дослідження становить кілька груп джерел. До першої групи належить багатотиражна преса, представлена газетами, що виходили на території Радянської України у період 1917–1941 рр. Під час дослідження розглянуто і такий різновид газетної періодики як стінна газета та її допоміжні види – бюлетені, додатки, «газети в газеті», спецвипуски, одноденки, цехові, бригадні, а також газети, які випускали виїзні редакції. Виявлені та проаналізовані основні групи багатотиражних газет: фабрично-заводські, колгоспні, машинно-тракторних станцій (МТС), військові, газети навчальних закладів, виправно-трудових установ. Усього опрацьовано 5 025 назв багатотиражних газет періоду 1917–1941 рр., проаналізовано матеріали центральних (загальносоюзних і республіканських), обласних, місцевих періодичних видань; усі вони розглянуті *de visu*.

З метою виявлення багатотиражних газет вивчалися матеріали науково-довідкового апарату (бібліографічних покажчиків, довідників, списків, каталогів і картотек, електронних баз даних) НБУВ і найбільших бібліотек України: Державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова», Бібліотеки науково-довідкових видань Центральних державних архівів України, Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, а також Російської книжкової палати, Державної бібліотеки СРСР імені Леніна (нині – Російська державна бібліотека).

Другою групою джерел є чинні закони України, правові та нормативні документи, зокрема ті, що регулюють розвиток бібліотечної справи та інформаційного суспільства в Україні і визначають роль бібліотек у формуванні бібліотечно-інформаційних ресурсів. Важливою групою джерел є Держстандарти в галузі бібліографічного опису, методичні рекомендації щодо специфіки газетного описування, опубліковані науково-статистичні матеріали.

Використано партійні документи щодо організації та функцій преси: резолюції з'їздів РКП(б)-ВКП(б), КП(б)У, постанови, циркуляри, залучено документи, що стосуються організації робіткорівського руху, адже діяльність робіткорів тісно пов'язана з багатотиражними газетами, документи щодо політики українізації; для висвітлення взаємозв'язку преси та культури використовувалися матеріали, дотичні до теми дослідження і опубліковані в збірниках документів у сфері культури, вивчалися сучасні історичні праці окремих вчених та колективів.

Осібну групу становить комплекс архівних джерел, зокрема документи, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України), архіві НБУВ.

Підрозділ 1.3. «Газетна періодика в системі бібліотечних фондів». Фонди бібліотечної періодики (в сучасному розумінні – документальні та електронні ресурси) є складовою діяльності бібліотеки і виконання всіх її основних функцій і завдань. Бібліотечні фонди створювалися з метою упорядкування і збереження накопичених суспільством знань, на їх становлення і розвиток впливали суспільно-політичні, економічні, культурні фактори. Бібліотечний фонд, який сьогодні зберігають бібліотеки, пройшов довгий шлях комплектування, організації, розвитку і формування своєї структури за різними ознаками, зокрема, залежно від виду його системоутворювальних елементів – документів. Сучасні бібліотеки відкриті для пошуку нових форм існування. Через впровадження електронних технологій бібліотеки, розширивши свої функції і додавши до традиційних видів діяльності нові, поступово почали перетворюватися на інформаційні центри.

Наприкінці ХХ ст. з впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій, поширенням можливостей Інтернету, появою повнотекстової електронної інформації постала нова модель наукової бібліотеки, що дало змогу вченим-бібліотекознавцям говорити про інформаційну парадигму діяльності наукових бібліотек. Цим зумовлена трансформація складу, змісту і структури фонду. Впроваджені у бібліотечну практику новітні технології сприяють якісній перебудові роботи бібліотек, що включає в себе формування нових науково-інформаційних ресурсів, удосконалення організації фонду, підвищення ефективності використання, забезпечення якісного рівня обслуговування. У зв'язку з цим актуалізуються питання, пов'язані з визначенням місця газетної періодики в системі формування інформаційних ресурсів наукових бібліотек, з'ясуванням особливостей функціонування масиву газетних видань в умовах впровадження нових інформаційних технологій та інтенсифікації інформаційних обмінів у суспільстві. На сучасному етапі друкована й електронна газетна періодика розглядається як сучасний, цілісний інтегрований ресурс фондів наукових бібліотек України, під цим кутом вивчаються особливості і тенденції інтеграційних процесів як чинників творення нового ресурсу періодики, зміст і функціональні особливості газетних фондів характеризуються в контексті розвитку інформатизації; вирішується питання створення пошукового апарату, пропонуються методичні рекомендації щодо забезпечення доступу до інформаційних ресурсів газетної періодики всіх категорій користувачів; визначаються перспективи багатоаспектного використання інформаційних ресурсів періодики в сучасних умовах.

Газетні фонди, як правило, концентруються в спеціалізованих відділах універсальних наукових бібліотек, архівах. Газетні відділи свої основні завдання вбачають у науково обґрунтованому формуванні фонду, забезпеченні його збереження і гідних умов зберігання,

максимально повному розкритті складу і змісту фонду, сприянні його науковому вивченню та залученню до наукового та соціокультурного простору засобами формування науково-бібліографічного апарату, створенням електронних ресурсів, а також через комплекс різних наукових та культурно-просвітницьких заходів (конференцій, семінарів, виставок, у тому числі електронних). Проблематика газетної періодики в системі бібліотечних фондів на сьогодні є важливим напрямом бібліотекознавчих та бібліографознавчих досліджень. Однак розвиток бібліотек як науково-дослідних установ та інформаційно-аналітичних центрів ставить перед бібліотекознавцями та бібліографознавцями нові завдання організації наукової та соціокультурної комунікації, у сучасних умовах розширюються межі традиційних наукових напрямів дослідження фондів бібліотек.

У підрозділі 1.4. *«Електронні бібліотечно-інформаційні ресурси газетної періодики»* зазначено, що інформатизація сучасного суспільства поставила питання про створення електронних інформаційних ресурсів бібліотек, і в першу чергу наукових, які мають створити умови для повного доступу до джерел інформації, що зберігаються в бібліотеках. Про це йдеться передусім у Законі України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ. Закон України «Про науково-технічну інформацію» регламентує використання науково-технічної інформації та функціонування Національного інформаційного фонду України. В Указі Президента України «Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України» від 22 березня 2000 р. № 420/2000 зазначається, що бібліотеки мають вжити заходів щодо створення національної системи електронного інформаційно-бібліотечного ресурсу. Процес інтеграції бібліотечних ресурсів ставить низку питань, пов'язаних з комплектуванням бібліотек друкованими та електронними ресурсами, оперативною обробкою і збереженням електронної інформації, забезпеченням вільного доступу користувачів до цієї інформації.

Розвиток інформатизації сьогодні набув глобального розмаху. У всьому світі газети є одним з найбільш запитуваних та актуальних об'єктів для створення електронних науково-довідкових та цифрових ресурсів з можливостями розширеного пошуку, реалізацією оптичного розпізнавання символів для автоматичного перетворення зображень газет у цифровий формат. Усі провідні бібліотеки світу вже створили та активно поповнюють свої газетні електронні колекції. Бібліотечний фонд пройшов довгий шлях розвитку, що відбився у процесах комплектування, організації, розвитку і формування його структури, етапах створення каталогів, бібліографічних покажчиків і баз даних. Але за радянський період багато питань залишились невирішеними, значна кількість фондів не була описана або описана побіжно, тому сьогодні важливо звернути увагу на наукове опрацювання ретроспекції газетної періодики. Сучасні бібліотеки відкриті для пошуку нових форм діяльності, у тому числі на базі електронних документів, і готові перетворюватися на інформаційні центри.

У другому розділі *«Методологія та методи дослідження»* розкрито теоретико-методологічні засади дослідження. Визначено особливості багатотиражних газет як комплексного історичного та бібліографічного джерела і засобу комунікації, розкрито особливості бібліографічного та науково-інформаційного опису багатотиражних газет, а також запропоновано методіку моделювання та змістово-кількісного аналізу багатотиражних газет.

У підрозділі 2.1. *«Особливості багатотиражних газет як комплексного історичного та бібліографічного джерела»* зазначено, що ці видання є специфічним джерелом газетної періодики та відображають як формування радянських методів керування свідомістю трудових колективів та нових трудових відносин, так і факти повсякденного життя, де зафіксовані всі тогочасні проблеми і події – від загальнополітичних до побутових (макроісторія, макропроблематика і мікроісторія, мікротематика). Ці чинники визначили їхню популярність. Як джерело складання репертуару періодики національної бібліографії України, багатотиражна преса є і бібліографічним об'єктом. Сьогодні методологічно переглядаються принципи представлення ретроспективної бібліографії з огляду на звільнення України від ідеологічних обмежень радянського часу, коли національна

бібліографія трактувалася виключно як державно-радянська і, відповідно, мала ґрунтовні лакуни та спрощений опис видань. Ретроспективна національна бібліографія сьогодні є важливим компонентом та засобом соціальних комунікацій, створює репертуар усіх видань періодики як джерельну базу історичних досліджень і спрямована на підтримку найважливіших державних проєктів у сфері науки, освіти, культури, укладання тематичних інформаційно-бібліографічних довідників і тематичних електронних інформаційних ресурсів. Вона є головним напрямом українського історичного бібліографознавства.

У підрозділі 2.2. «Багатотиражна преса як засіб комунікації» запропоновано визначення основних понять: «засоби масової інформації», «преса», «періодичне видання», «газета», «спеціальний випуск», «бюлетень», «корпоративна преса», схарактеризовано багатотиражну пресу як засіб комунікації.

Визначальними для встановлення видових ознак періодичної преси є такі її комунікаційні особливості як цільове галузеве орієнтування, періодичність, регулярність, оперативність інформування, багатоплановість та структура змісту, форми впливу на масову свідомість і формування стереотипів мислення, активність і тривалість функціонування в певній політичній та економічній ситуації. Пресі притаманне як відображати, так і формувати суспільну думку. Видова особливість цих видань як історичного джерела полягає у специфіці суб'єктно-об'єктних відносин автора/творця газети і користувача інформації, що розкривається, через різні види комунікації.

Для розкриття багатотиражних газет як багатоаспектного джерела, що акумулює у собі величезний масив інформації, використовувалися як загальнонаукові та історичні методи, так і методики джерелознавчого, бібліографічного та історіографічного аналізу. У комплексі застосовувалися методи: *аналітичний* – для вивчення історичних, джерелознавчих, пресознавчих праць із зазначеної проблематики; *порівняльно-історичний* та *проблемно-хронологічний* – дали можливість структурувати значний обсяг фактологічного матеріалу за хронологічним принципом, проаналізувати процеси становлення і розвитку багатотиражної преси у взаємозв'язку та взаємозалежності з історичною та соціально-політичною ситуацією, скласти уявлення щодо еволюції сутності багатотиражної преси як явища на різних етапах розвитку; *структурно-функціональний* – для аналізу структури багатоаспектного поняття «багатотиражна преса», вивчення галузевих різновидів багатотиражних газет, їхніх зовнішніх та внутрішніх зв'язків, урахування їхнього функціонального призначення. Методи *класифікації* та *систематизації* дали змогу розкрити видову і типологічну структуру системи багатотиражної преси, надати матеріал для подальшого аналізу та синтезу інформації, оцінки багатотиражних газет як явища; *причинно-наслідкового аналізу* – для вивчення об'єкта в контексті історичних чинників, напрямів діяльності, умов створення та існування, визначення загального та специфічного у розвитку різних видів багатотиражних газет; застосування *джерелознавчого, бібліографічного* методів сприяло вивченню масиву газет за зовнішніми, фактичними даними про них; *бібліографічно-описовий* метод використано для складання наукового зведеного бібліографічного опису багатотиражних газетних видань і створення системи традиційних і електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів (бібліографічних покажчиків, довідників та баз даних); *теоретичного узагальнення* – для підбиття підсумків дослідження. Організована сукупність методів дала змогу розкрити специфічні особливості комплексного дослідження багатотиражних газет, засобів відображення ними історичної дійсності, сприяла вивченню їхнього інформаційного потенціалу і досягненню об'єктивного результату дослідження.

У підрозділі 2.3. «Особливості бібліографічного та науково-інформаційного опису багатотиражних газет» зазначено, що методичною основою описування багатотиражних газет стали рекомендації щодо схеми та вимог наукової точності опису, що регулюються Держстандартами, враховано, у тому числі, і рекомендації міжнародних центрів. Але реальне складання такого виду науково-довідкового контенту наукових досліджень і його уніфікація є й досі складною науковою проблемою українського бібліографознавства та інформатики, тому над проблемами вивчення і бібліографування газет працювали видатні вітчизняні вчені

та різні наукові установи України. Науково-методичні питання повноцінного бібліографічного опису періодичного видання як основи історико-бібліографознавчих досліджень активно розроблялися в 1990-х роках з початку діяльності Науково-дослідного центру періодики ЛННБ (з 2010 р. – Науково-дослідний інститут пресознавства). Зусиллями вчених НДІ пресознавства ЛННБ створено низку науково-теоретичних, науково-методичних праць, апробованих на практиці науковцями бібліотечних установ України, підготовлено фундаментальні історико-бібліографічні дослідження, які заповнили змістові лакуни історії української преси. Ґрунтовні історико-бібліографічні праці створено львівськими істориками преси – В. Габором, М. Галушко, О. Дроздовською, І. Павлюком, М. Романюком, Л. Сніцарчук, київськими бібліографами – Т. Борисенко, О. Залізнюк, О. Лук'янчук, Л. Пахучою, І. Сірою; вченими Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка – Н. Сидоренко, О. Сидоренком, О. Шкільною та ін.

З позицій нових вимог в НБУВ, якій повернули статус національної і науково-дослідної установи в 1996 р., оформлюються нові пріоритетні наукові напрями, затверджені Президією НАН України для НБУВ, зокрема «Формування і використання науково-інформаційних ресурсів. Інформатизація наукових бібліотек та створення національної бібліографії». У цьому зв'язку виникла необхідність ґрунтовного науково-дослідного вивчення багатотиражної преси, зокрема з'ясування обставин виникнення, зміни підпорядкування та умов функціонування, механізму роботи редакцій і авторських колективів, тематики публікацій тощо. Відбувалося переопрацювання та створення науково-інформаційного опису багатотиражних газет, розширення та уточнення історико-бібліографічної інформації як неописаних, так і описаних побіжно газет, які не опрацьовувалися повноцінно впродовж значного часу. Проводилася атрибуція, класифікація та систематизація цього масиву газет, що представляє всю Україну радянського періоду, оскільки Бібліотека отримувала обов'язковий примірник усіх без винятку видань.

У перші 10 років незалежності України формуються нові методологічні засади бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, документознавства. Почалося історико-бібліографічне опрацювання газетних фондів у повному обсязі, включалися до кола досліджень багатотиражні газети, які не були до цього опрацьовані в достатньому обсязі та з необхідною глибиною. Багаторічна робота відділу газетних фондів НБУВ зі створення науково-довідкового апарату на газетні фонди НБУВ на нових методологічних засадах та методиках атрибуції в умовах постійного зростання наукових вимог щодо бібліографічного опису та вдосконалення бібліографічних стандартів, у тому числі міжнародних, є тому підтвердженням.

У процесі дослідження багатотиражних газет України виявлено низку специфічних особливостей, серед яких – анонімність (деперсоналізація) авторства статей, відсутність відомостей про особу, яка писала статтю або надавала документ для друку; нестабільність назв газет – часта їх зміна, що пояснюється історичними особливостями розвитку України; зміна мови назв газет та/або зміна мови викладу матеріалів; складність атрибуції, адже ідентифікацію багатотиражних газет як окремого виду ускладнює наявність численних додатків, бюлетенів, листівок, «сторінок» тощо; застосування однакової назви для газет різного підпорядкування; зміни адміністративно-територіального устрою, регіональної підпорядкованості, а також питання, пов'язані з перейменуванням міст і сіл, присвоєнням імен партійних діячів назвам підприємств і колгоспів, перепрофілюванням підприємства; різна періодичність, що пояснюється як економічними причинами, так і впливами суспільно-політичної ситуації; підпорядкування газет: багатотиражні видання, майже всі з яких у 1920-х роках існували як газети робітників та службовців, у 1930-х роках перетворилися на органи адміністрацій, партійних комітетів, комсомолу, профспілок. Найскладніший стан справ з атрибуцією колгоспних та радгоспних газет, органів політвідділів МТС, які мали однакові назви основних газет, а також спецвипусків і додатків, бюлетенів, які готувалися найчастіше з допомогою виїзних редакцій.

У підрозділі 2.4. «Методика моделювання та змістово-кількісного аналізу багатотиражної газети» розглянуто метод моделювання змісту газет. Для аналізу об'єктом обрано газету «Трикотажка» («Трикотажниця»), яка існувала тривалий час (1929–1999 рр.) і могла бути використана для застосування кількісних методів аналізу для оцінки якісного стану масових джерел, якими є багатотиражні газети. Створено схему моделі багатотиражної газети, яка дає змогу застосувати методи статистичного опрацювання випусків за всі роки існування. Виокремлено сім блоків, за якими охарактеризовано матеріали газети. Перші три блоки – тематичні, стосуються висвітлення газетою суспільно-політичного, соціально-економічного, культурного життя країни. Наступні два блоки містять оціночні характеристики: масштаб проблем, відображених у публікаціях, їхню експертну оцінку на предмет інформаційної насиченості; ще два блоки стосуються авторів і жанрів публікацій. В середині кожного блоку загальну тематику розбито на категорії, котрі її деталізують. Така категоріальна система дала змогу отримати найбільш повні дані щодо характеру публікацій – їхнього змісту, масштабу висвітлюваних проблем, основних жанрів, авторів і завдяки отриманим даним провести експертну оцінку якісного складу матеріалів. Розроблено форму контент-аналізу у вигляді таблиці, що заповнювалася на основі фіксації усіх смислових категорій і одиниць рахунку проаналізованого матеріалу, створено описову модель, яка дає змогу виявити загальні риси, закономірності розвитку, функції, притаманні широкому колу багатотиражних газет різного профілю.

У третьому розділі «Заснування багатотиражної преси як окремого виду газетної періодики у період Української революції 1917–1921 рр.» досліджено передумови зародження багатотиражних газет. Хоча як явище в її сучасному розумінні радянська багатотиражна преса сформувалася пізніше, у середині 1920-х років, 1917–1921 рр. є етапом заснування і побутування її первинних форм. Прототипами багатотиражних газет можуть вважатися спеціальні видання, пов'язані з впливовими корпоративними і виробничими об'єднаннями, професійними та громадськими організаціями і товариствами, заснованими ще у ХІХ – на початку ХХ ст.

У підрозділі 3. 1. «Друковані органи політичних партій, більшовицьких комітетів і організацій; військова преса, газети українських повстанських анархістських формувань» схарактеризовано період 1917–1921 рр. як надзвичайно активний у сенсі побутування численних періодичних видань різного спрямування і підпорядкування, зокрема, й тих, що є провісниками багатотиражних газет. Преса 1917–1921 рр. відобразила специфіку цього історичного періоду з усіма його характерними ознаками: боротьбою різних політичних, військових, економічних сил, культурних традицій, що проявилось в яскраво вираженій різномірності періодики. За походженням тогочасні періодичні видання являли собою партійно-політичні, державні, військові, релігійні, кооперативні газети, газети професійних та громадських об'єднань і товариств тощо. Найбільше у 1917–1921 рр. виходило військових видань, такі газети (здебільшого бюлетені) були розповсюджені за доби Центральної Ради, Гетьманату, Української Народної Республіки (УНР), денікінського режиму, більшовицької влади. Характерні риси цих газет – короткі статті, наповнені гаслами, військові повідомлення, що закликали до боротьби, героїчні репортажі, у цілому – агітаційне спрямування матеріалів. Фактично цей історичний період з огляду на його революційний характер, вимагав зародження такого виду оперативної газетної періодики.

У підрозділі 3. 2. «Газети виробничих об'єднань, профспілкові, "світлові", "живі" газети, інформаційна періодика» схарактеризовано зазначені різновиди багатотиражних газет, розкрито інформативні можливості цих періодичних видань. Найбільшого поширення у період 1917–1921 рр. набули бюлетені, специфіка яких – швидке оперативне повідомлення, стисла інформація з питань, що входять до сфери інтересів та повноважень органу, який їх видає. Бюлетені друкували інформаційні відомства міністерств і армії УНР, органів влади Гетьманату, виконкоми рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, кооперативні спілки, українське телеграфне агентство; у цей період відбувається становлення профспілкових видань. Серед розмаїття преси 1917–1921 рр. і такі її різновиди, як усні,

«живі», світлові газети, поява яких була викликана орієнтацією на масовість, врахуванням особливостей соціального середовища і розгортанням агітаційної роботи. Світлові газети, наприклад, підкріплювали усний матеріал діаграмами і картами, котрі майстер проектував на екран.

У підрозділі 3.3. *«Цензурний контроль преси»* зазначено, що найсприятливіші умови для свободи друку склалися у добу Центральної Ради; суворий адміністративний контроль і політична цензура існували в період Гетьманату і Директорії, але найжорсткіші обмеження свободи слова діяли за денікінського режиму і радянської влади. Усвідомлюючи пропагандистський потенціал преси, її значення для формування комуністичної ідеології, більшовики активно впроваджували заходи щодо втілення засад керівництва пресою, централізованого управління видавничою діяльністю. Поступово були закриті всі газети, що перебували не на більшовицькій ідеологічній платформі. Незважаючи на складні історичні обставини, саме на 1917–1921 рр. припадає початок якісно нового етапу в історії преси – становлення і розвитку партійно-урядової газетної періодики. З остаточною встановленням радянської влади розпочався період радянської преси.

У четвертому розділі «Розвиток багатотиражної преси України у 1920-х – на початку 1930-х років» досліджено процес розвитку багатотиражної преси у найсприятливіший для неї період.

У підрозділі 4.1. *«Стінні газети як різновид багатотиражної преси»* зазначено, що перші друковані багатотиражні видання створювалися на основі поширених на початку 1920-х років стінних газет шляхом тиражування. Стіннівки випускалися повсюдно: у навчальних закладах різних рівнів, на підприємствах, в установах, військових частинах тощо. Компартія всіляко підтримувала випуск стіннівок, заохочувала до участі в їх виготовленні, вважаючи цей вид газет дієвим важелем ідеологічного впливу. Більшість газет, що виникали як стінні, пізніше переросли у багатотиражні.

У підрозділі 4.2. *«Місце і роль багатотиражних газет у системі радянської преси»* визначено роль і місце, яке займали багатотиражні видання у системі радянської преси від початку 1920-х років і до XVII з'їзду ВКП(б) («з'їзд переможців», він же – «з'їзд розстріляних») у 1934 р. У цей період відбувається становлення радянської багатотиражної преси як специфічного виду газетної періодики, якій надавалися функції пропагандиста, організатора і агітатора, що має згуртувати трудові колективи на ударну соціалістичну працю, передусім у промисловості. Сільське господарство, знекровлене колективізацією та Голодомором, лише почало «втягуватися» в радянський спосіб виробництва. У партійних документах 1920-х років – резолюціях партійних з'їздів, постановах, якими поступово посилювалися вимоги щодо партійного керівництва пресою, зазначено, що в цей період повсюдно створювалися спеціальні відділи і підвідділи друку для керівництва і контролю над пресою. Всебічно використовувався величезний пропагандистський потенціал, закладений у багатотиражній пресі, відпрацьовувалися методи керування масовою свідомістю, орієнтування на масового читача низової ланки виробництва та державних установ різного профілю.

У першій половині 1920-х років кількісне зростання газетної періодики всіх рівнів характеризується поступовістю, а з другої половини 1920-х років починається її бурхливе зростання, пов'язане з курсом на прискорення темпів індустріалізації, виникненням об'єктів важкої промисловості, реорганізацією і заснуванням нових підприємств, введенням в дію електростанцій, вугільних шахт тощо. На всіх цих об'єктах одразу започатковувалися газети, часто їх було декілька – загальнозаводська або шахтна і цехові, бригадні – з наближенням до специфіки праці. Найбільше багатотиражних газет у другій половині 1920-х – на початку 1930-х років закономірно виходило в індустріальних центрах – містах Дніпропетровськ (нині Дніпро), Запоріжжя, Кіровоград (нині Кропивницький), Краматорськ, Макіївка, Сталіно (нині Донецьк), Харків, а також у Вінниці, Києві, Одесі тощо.

У підрозділі 4.3. *«Вплив суспільно-політичної ситуації на зміст і умови функціонування багатотиражної преси»* простежено проблематику змісту багатотиражних газет у контексті

подій суспільно-політичних процесів в Україні. На цей період припадає чинність політики українізації і на сторінках газет, у тому числі багатотиражних, активно обговорюються питання, пов'язані з використанням української мови у пресі, здійсненням українізації державних органів, партійних і громадських організацій в УСРР. Українізація преси відбувалася поступово: з'являлися нові україномовні видання, російськомовні переходили на українську. Проте в першій половині 1930-х років українізаційні заходи поступово згортаються, закриваються курси з вивчення української мови, тема українізації зникає зі шпальт багатотиражних газет.

Наприкінці 1920-х років пріоритетними завданнями економіки визначено індустріалізацію і колективізацію. З цим пов'язаний стрімкий розвиток низової преси, що включала у себе районні, фабрично-заводські, колгоспні газети, видання місцевих відомств і закладів освіти. Ці газети, будучи, як і вся тогочасна радянська преса, засобом пропаганди, конкретизували її через місцеві умови, задачі, приклади. Відкриття відомчих газет заохочувалося, парторганізації підприємств, де планувалося видання газет, мали обов'язок забезпечити їх кадрами і щоденно керувати ними. Розвиток багатотиражної преси відбувався за ініціативою і під контролем місцевих партійних органів.

У 1920-ті роки відбувалася перебудова системи освіти. Відповідно, у цей час засновувалися газети радянських навчальних закладів. Серед перших таких видань – багатотиражка «Артемовець» – газета Харківського Комуністичного університету ім. Артема, «Артемовець» – газета Донецького гірничого інституту, «Червоний технолог» – газета Харківського технологічного інституту, «Рефлекс» – газета Харківського медичного інституту, «В заботі навчання» – газета Дніпропетровського гірничого інституту, «Київський політехнік» – газета Київського політехнічного інституту, «Кузня освіти» – газета Київського університету (у той час – Інституту народної освіти).

Багатотиражні газети відображали події і заходи, що відбувалися як у країні, так і на окремо взятому підприємстві чи колгоспі, при цьому враховувалися галузева специфіка та адресне інформування. Найпоширеніші теми – початок індустріалізації, колективізації, перша п'ятирічка, ударництво, соцзмагання, рух раціоналізаторів і винахідників. На початку 1930-х рр. виходили газети будівельників, друкарів, гірників, комунальників, деревообробників, цукровиків, металургів, медиків, текстильників, працівників торгівлі і харчової промисловості, освітніх та культурних закладів, а також газети виборчкомів, профспілок, шкіл, військових частин. У зв'язку із посиленням політичних репресій з'явилися газети місць позбавлення волі.

У цей період остаточно сформувалася внутрішня структура багатотиражок, їм усім притаманне подібне розміщення матеріалів: на першій сторінці – висвітлення курсу компартії та радянського уряду, пов'язані з галузевими питаннями, огляд виробничих нарад, на другій – дописи робкорів на злободенну тематику (підготовка до виборів рад, антирелігійна пропаганда, викриття «ворогів» і нероб), на останній сторінці – матеріали з професійного життя підприємства чи установи, сатира і гумор, побутові справи.

У підрозділі 4.4. «Робсількорівський рух у системі діяльності багатотиражної преси» проаналізовано це специфічне і суто радянське явище як одна з дієвих форм залучення членів трудових колективів до активної участі в системі політичної пропаганди, визначено роль, яку рух відігравав у становленні й утвердженні багатотиражної преси. Основні форми і методи керівництва робсількорівським рухом, заходи, спрямовані на зміцнення зв'язку робсількорів з масами прописані у низці партійних документів. Розквіт цього масового руху припав на 1930-ті роки, коли вже величезна на той час армія робсількорів, що налічувала майже півмільйона осіб, міцно закріпилася в системі політичного контролю радянської держави. Робсількорівський рух проголошено однією з форм «радянської демократії», що проявлялася через залучення мас до активного «соціалістичного будівництва».

У п'ятому розділі «Особливості функціонування багатотиражної преси в Україні у період 1934–1941 років» досліджено процес остаточного утвердження багатотиражних газет як масового виду низової преси, простежено умови їх функціонування і надано

характеристику основних різновидів багатотиражних газет, що виходили у зазначений період.

У Підрозділі 5.1. *«Розвиток багатотиражних газет як масового виду первинної преси у ході індустріалізації, колективізації, "культурної революції" та утвердження сталінської конституції 1936 р.»*

1930-ті роки порівняно з 1920-ми характеризуються посиленням ідеологічного тиску на пресу. У той же час відбувається значне зростання кількості всіх видів багатотиражних газет, збільшується обсяг інформації, розширюється тематика публікацій, підвищується загальний професійний рівень авторів, відповідно – значно збільшується аудиторія, що охоплювала всі верстви населення. Крім належності до певної професійної групи, ці газети не мали принципової різниці в ідеологічному сенсі. Вони всі займалися пропагандою успіхів у справі побудови соціалізму, публікували партійні та урядові документи стосовно розвитку певної галузі, роз'яснювали завдання і здобутки колективізації, індустріалізації, пролетарської та селянської трудової культури, досягнення в освіті, підтримували «чистки» та боротьбу з «ворогами народу», «шкідниками» і «саботажниками», обґрунтовуючи політичні репресії в Україні загостренням класової боротьби, і тим самим чітко виконували покладені на них функції. Як і в попередній період, у другій половині 1930-х – на початку 1940-х рр. до періодичних видань висувалася жорстка вимога абсолютної підтримки лінії компартії.

У підрозділі 5.2. *«Фабрично-заводські, газети вищих навчальних закладів, політвідділів МТС, колгоспні і військові газети у другій половині 1930х – на початку 1940-х років»* схарактеризовано зазначені різновиди багатотиражних газет, розвиток яких тривав у зазначений період. Найбільший відсоток у масиві багатотиражної преси належить фабрично-заводським газетам, які, будучи ефективним інструментом вирішення проблем виробництва, соціальної сфери, внутрішніх конфліктів на підприємстві, набували все більшого авторитету в колективах. У зазначений період Україна була одним із центрів індустріалізації в СРСР, на її території розгорнулося будівництво гігантів радянської промисловості і періодична преса, від республіканської до низової, брала активну участь у висвітленні і пропаганді соціалістичного будівництва. На підприємствах Артемівська (нині Бахмут), Горлівки, Дебальцевого, Запоріжжя, Києва, Краматорська, Кременчука, Кривого Рога, Маріуполя, Миколаєва, Нікополя, Павлограда, Попасної, Сталіно, Харкова та інших міст України виникали нові газети й виходили багатотиражки, засновані у минулі роки. Основні теми на сторінках цих газет – рекорди стахановців-ударників, обговорення партійних документів, рішень з'їздів і пленумів, агітація вступу до лав ВКП(б). Починаючи з другої половини 1930-х років однією з провідних на сторінках газет стає тема обороноздатності СРСР. У багатотиражних газетах публікуються матеріал про організацію фізичної підготовки громадян, складання фізкультурних норм і заліків, «військово-технічних іспитів», норм «ворошилівського стрілка», розповіді про прикордонників, червонофлотців, авіаторів, ведеться пропаганда масово-оборонних організацій; виходить чимало військових багатотиражних газет, що свідчить про підготовку до війни.

Сільськогосподарські газети, зокрема колгоспні, розвивалися повільніше і були досить консервативними. Характерною особливістю колгоспних газет є специфічна форма: у 1930-ті роки вони здебільшого мали форму газет у газеті, листівок, звернень, додатків до районних газет. Колгоспні газети у той час були одним з найдоступніших засобів масової інформації, дієвим інструментом впливу на політичну і трудову активність селян. Масовий вихід колгоспних газет розпочався у 1950-ті роки, з 1956 р. їх почала фіксувати Книжкова палата. Тому в процесі дослідження колгоспних газет 1930-х років виникали додаткові труднощі, пов'язані з їх виявленням, опрацюванням, атрибуцією, ідентифікацією за назвами, місцем видання та іншими даними.

Виникнення машинно-тракторних станцій і започаткування політвідділів МТС у 1933 р. спричинило формування в періодиці такого її сегмента, як газети політвідділів МТС, що стали потужним знаряддям у боротьбі за «більшовицькі колгоспи». Газети зобов'язані були

наводити яскраві приклади чесного і сумлінного ставлення до праці, нещадно викривати підступи ворогів колгоспного ладу, влучно бити «класових ворогів», викривати «куркулів», «шкідників» і на цьому виховувати «колгоспну масу».

Війна перервала активний процес розвитку багатотиражних газет, але в 1941 р. чимала їх кількість ще продовжувала виходити.

У підрозділі 5.3. «Офіційна преса радянських виправно-трудова таборів» зазначено, що це окремих сегмент багатотиражної преси, її специфічний вид. Існувало чітке розмежування на газети для ув'язнених, у тому числі дітей, та газети для працівників охорони. Ці два потоки друкованої продукції ніколи не перетиналися і не змішувалися. Основні завдання преси для ув'язнених у лексиці 1930-х років втілювалися у понятті «перековка» і концентрувалися навколо тем ударної праці, трудових перемог, життя у «найвільнішій у світі соціалістичній країні», але при цьому багатомільйонна армія в'язнів працювала безкоштовно і примусово, зусиллями репресивних органів позбавлена не лише свободи, а й можливості отримати хоча б невеликий відсоток достовірної інформації зі своїх газет.

Газети для працівників охорони виходили з обов'язковим грифом секретності, яким заборонялося виносити газети за межі табору. Керівництво країни всіляко приховувало будь-яку інформацію щодо місць ув'язнення, зокрема й відомості щодо величезної кількості охоронців, для яких видавалися десятки газет, адже завдяки газетам, зіставивши цифри, можна було дізнатися про існування цілої армії охоронців, які стерегли мільйони ув'язнених. За тематикою ця періодика – також видання пропагандистського штибу: гасла і заклики до ударної праці, виконання патріотичного обов'язку, славослів'я на адресу вождів.

ВИСНОВКИ

Відповідно до визначеної мети, поставлених завдань, сформульованої проблеми дослідження багатотиражної преси як феномена радянської преси дало змогу зробити такі висновки:

1. Багатотиражні газети – комплекс радянських масових видань, що виникли у радянські часи як низова преса. У практиці використання терміну «багатотиражна преса» визначає, скоріше, тип газет, аніж кількісні параметри, пов'язані з накладом цих видань. На відміну від «великих» газет, багатотиражні відображали не лише «лінію партії», формування соціалістичної свідомості та засоби підвищення ефективності праці, а й факти внутрішньої діяльності колективів. Багатотиражна преса у сукупності складається з великого масиву газет, мета і завдання яких – зацікавити, захопити читацьку аудиторію, допомогти ввібрати пропаганду, маскуючи її агітаційну сутність.

2. Історіографічний аналіз проблеми засвідчив, що тематика досліджень історії преси 20-х – початку 40-х років ХХ ст. в Україні пов'язана з історичним періодом формування тоталітарної системи Радянського Союзу, яка поширювалася на всі республіки, які входили до його складу. Пресознавчі дослідження складаються з наукових та публіцистичних праць, створених до початку 1990-х років, і праць періоду незалежності України. Праці радянського періоду характеризують переважно ідеологічні аспекти преси, визначну роль партійного керівництва у процесі її розвитку і пов'язані з ідеологічними обмеженнями, що примушувало дослідників утверджувати значення партійно-урядової преси та партійно-радянської публіцистики, спираючись виключно на директивні позиції історико-партійного підходу. Напрямок партійного пресознавства набув значного розвитку в історичній науці радянського часу, дослідження преси були поставлені на службу політичного та публіцистичного спрямування преси як засобу впливу на масову свідомість.

У період незалежності України починається об'єктивне вивчення історії преси, яка розглядається критично. Виникає нова періодизація історії України, дослідники переглядають змістову частину історії періодики, яка трактується як самостійний об'єкт досліджень, а не лише як допоміжний ілюстративний матеріал. З нових позицій

розглядаються й питання багатотиражної преси України 1917–1941 рр., яка визнається самостійним явищем в історії преси.

Джерельний комплекс дослідження складається з кількох груп. Основною є багатотиражні газетні видання, що виходили в період 1917–1941 рр. на території України в межах адміністративно-територіального поділу УРСР. Кількість опрацьованих газет становить 5 025 назв, які з максимальною повнотою представляють багатотиражну пресу України всіх регіонів. Для їх виявлення залучено групу науково-інформаційних джерел – каталоги, бібліографічні праці та довідники, літописи періодичних видань, статистичні збірники, електронні ресурси, Держстандарт в галузі бібліографічного опису, методичні матеріали щодо особливостей газетного описування.

Важливою групою джерел стали чинні закони України, нормативно-правові, партійні та урядові документи періоду 1917–1941 рр. щодо організації та функцій преси, розвитку робітничого руху, політики українізації, цензурного контролю за діяльністю преси тощо. Значний компонент становлять документи архівів ЦДАВО України та ЦДАГО України, що стосуються управління діяльністю преси в цілому та багатотиражних газет зокрема. Вивчалися також сучасні історичні праці окремих вчених та колективів, спогади та щоденники сучасників тощо.

3. Методологічні засади і методи дослідження пояснюються специфікою багатотиражної преси як об'єкта бібліотечно-бібліографічного пресознавства та комплексного історичного джерела, що поєднує у собі декілька функцій. Тому методологічний апарат базується на системному підході, що включає комплекс наукових фундаментальних принципів (зокрема, принципи історизму та наукової об'єктивності, комплексності джерельної бази), методи структурно-функціонального і причинно-наслідкового аналізу, а також аналітичний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, джерелознавчий, бібліографічно-описовий та бібліографічно-реєстраційний методи, методи систематизації, класифікації, теоретичного узагальнення. Класифікація відбувалася за основними ознаками: призначення (профіль); походження (галузь та підпорядкування); склад і зміст; соціальна належність; хронологія; географічний (регіональний) критерій; мова; періодичність; а також види та різновиди видань. Ця схема класифікації впроваджена у практику створення реєстру багатотиражних газет.

4. Для характеристики якісно-змістового складу газет розроблено модель опису та методичку експертного аналізу, яка передбачає виділення блоків та категорій висвітлення проблем, жанрів, авторів. Застосування такої методички дозволило з'ясувати можливості вивчення особливостей різних за походженням видів багатотиражних газет та їх різновидів

5. З'ясовано історичні умови виникнення, розвитку, функціонування багатотиражних газет, проведено джерелознавчий аналіз їхніх різновидів, виявлено характерні особливості змісту публікацій у 1917–1921 рр. У цей період (за Центральної Ради, Гетьманату, УНР, денікінського режиму, більшовицької влади) виникає величезна кількість малотиражних газет. Більшовицька влада з перших днів почала створювати розгалужену систему своїх періодичних видань, забезпечувати нормативне регулювання їх діяльності, визначати завдання центральних і місцевих видань, структуру аудиторії партійної преси, характер і функції масового друку. Поступово були закриті всі газети, що перебували не на більшовицькій ідеологічній платформі. Поява більшовицьких газет мала агітаційний характер та викликана необхідністю залучення до більшовицького руху найширших верств населення в умовах протистояння багатьох політичних та військових сил.

6. У першій половині 1930-х рр., коли було підбито підсумки першої п'ятирічки, відбувається процес остаточного становлення багатотиражної преси як складової суспільно-політичної системи радянської влади. У цей час формуються основні функції багатотиражної преси, засади діяльності, пов'язані з намаганням охопити масового читача через залучення до співпраці звичайних робітників промислових і сільськогосподарських підприємств, установ, навчальних і культурних закладів; характерною ознакою стає створення і поширення масового руху робітничих і селянських кореспондентів. У цей час відбувалося

відчутне кількісне зростання газетної періодики усіх рівнів – від центральної до низової. Кількісний стрибок у системі періодики стався і завдяки заснуванню багатотиражних газет, особливо, фабрично-заводських, що з'являлися одночасно з будівництвом і введенням в експлуатацію великих промислових підприємств згідно з курсом на індустріалізацію. Відбулася ієрархічна структуризація газет, наприклад, для великих підприємств – загальнозаводська або шахтна і цехові, бригадні. У цей період вони визначилися зі структурою, формою, галузевою специфікою, адресним інформуванням: виходили газети будівельників, друкарів, гірників, комунальників, деревообробників, цукровиків, металургів, медиків, текстильників, працівників торгівлі і харчової промисловості, місць позбавлення волі, а також газети виборчкомів, профспілок, ВНЗ, шкіл, військових частин тощо. Незважаючи на галузеву специфіку, газети поступово набули типової структури, уніфікованих вимог до змісту публікацій, що базувалися на дотриманні єдиної ідеологічної спрямованості. Радянська влада, розуміючи потенціал багатотиражної преси, всебічно її підтримувала, допомагала її розвитку, створюючи для цього найсприятливіші умови. І хоча вся преса базувалася і розвивалася виключно на радянській ідеологічній платформі, у першій половині 1920-х років ще існувала відносна самостійність газет. Сільськогосподарська багатотиражна преса, закономірно, не набула поширення в цей період, увага і розуміння її інформаційно-пропагандистського потенціалу проявилися повною мірою у період завершення насильницької колективізації.

7. У 1934–1941 рр., коли вже стали зрозумілими результати індустріалізації та колективізації, багатотиражні газети остаточно утверджуються як масовий вид первинної преси в умовах посилення сталінського режиму та поступового встановлення тотального контролю держави над ЗМІ. Ідеологічна концепція ВКП(б) та КП(б)У розглядала низову пресу як міцний важіль виховання та організації трудових колективів знизу, позитивного психологічного сприйняття радянських реформ, розвитку політичної та економічної стратегії комуністичної партії, реалізації курсу на підсилення впливу компартії та радянського уряду, підтримки проведення індустріалізації, колективізації, перебудови вищої освіти та науки і остаточно перетворила низову пресу на розвинений інструмент формування свідомості мас. Встановилася жорстка вимога абсолютної підтримки лінії компартії, пропаганди комуністичної ідеології, рішень партії та уряду. Це позначилося на значному збільшенні кількості газет, переформатуванні їхнього змісту, призвело до нівелювання особливостей та згортання незалежної від курсу партії ініціативи працівників колективів; багатотиражна преса повністю підкорилася парткомам і стала їхнім органом.

8. У 1930-ті роки чисельність всіх видів багатотиражних газет відчутно зросла порівняно з попереднім десятиліттям, збільшилися обсяги інформації, розширилася тематика публікацій (на перших сторінках газет з'явилися міжнародні, всесоюзні, республіканські новини), підвищився загальний професійний рівень авторів, суттєво зросла аудиторія читачів, охопивши найширші верстви населення. Газети в абсолютній відповідності до функцій пропагандиста та організатора у своїх матеріалах всіляко підносили значення своєї роботи для побудови міцної держави в рамках своєї галузі. Курс на висвітлення певної тематики виглядав таким чином: для газет промислових підприємств і новобудов – на удосконалення організації праці та соціалістичного змагання, ударництва, розвиток стахановського руху, підтримку внутрішньої державної позики, виконання планів п'ятирічок, боротьбу за якість продукції, покращення умов праці, побуту, охорони праці, охоплення мас культурними та спортивними заходами, розвиток професійної підготовки і підвищення кваліфікації, а також посилення виробничої дисципліни, підтримку критики недбалого ставлення до праці; для сільськогосподарських газет – на формування у селян впевненості у перевагах організації колгоспів, колективізації, впровадження руху ударників. Для цього пропагувалися різні засоби заохочення, такі як участь у «зльотах ударників», з'їздах колгоспників, всесоюзних сільськогосподарських виставках, які мали перетворитися на постійно діючу школу обміну науковим і практичним досвідом у галузі сільського господарства і стати засобом наочної пропаганди курсу держави на утвердження

колгоспного ладу, адже число учасників та відвідувачів з'їздів і виставок сягало мільйонних показників. Багатотиражні видання, майже всі з яких у 1920-ті рр. існували як газети робітників та службовців, у 1930-ті перетворилися на органи адміністрацій, партійних комітетів, комсомолу, профспілок.

У багатотиражних газетах публікувалися матеріали про політичні процеси, виявлення «шкідників», «саботажників», «куркулів», але залишалися за межами обговорення усі проблемні питання, що супроводжували насадження радянської ідеології та репресивного механізму влади: селянський опір насильницькій колективізації, виправно-трудова табори, виселення до Сибіру, Голодомор, депортація народів напередодні війни та інші злочини; таким чином народні маси ізолювалися від інформації, яка надала б розуміння політичної ситуації та розкрила злочинні засоби ліквідації засад опозиційного руху. Натомість широко використовувались ефективні прийоми щодо прикрашання життя, романтизації праці, що проявлялося у відповідних публікаціях, організації і тематиці культурних заходів; домінантою стало продукування матеріалів, які сприяли розвитку культури особи. Багатотиражна преса посідала своє місце у цій системі естетизації та створення радянської міфології, театралізації і ритуалізації життя, масових свят і демонстрацій, нової лексики, привабливої для пересічного працівника.

9. Феномен такого явища як радянська багатотиражна преса характеризується тим, що вона слугувала формуванню радянських ідеологічних засад в усіх галузях економічної, політичної і культурної діяльності держави шляхом організації трудових колективів на виконання поставлених владою завдань із застосуванням гнучкої системи впливу на масову свідомість. Ця форма керування свідомістю була встановлена в результаті пошуків ефективних методів залучення населення до процесу прискорення економічного розвитку в найскладніший економічний та політичний період утвердження радянської влади на рівні трудових колективів та соціальних груп. Зміст багатотиражної преси визначався їхнім статусом як видань, що виходили на виробництві і для потреб виробництва. З усіх функцій багатотиражної преси виокремлюються три головні, які є видоутворювальними і які переважали на практиці: 1) інформаційне обслуговування виробничої діяльності, 2) ідеологічний вплив, 3) згуртування колективів на рівні повсякденних справ, пов'язане з природним бажанням людей володіти інформацією про свою сферу діяльності, отримувати позитивні емоції, відчуття сенсу життя, що стало вагомим психологічним фактором активної участі працівників у виробничому процесі. Ці функції багатотиражної преси тісно перепліталися, діяли в комплексі і, залежно від ситуації, об'єднувалися.

Із самого початку багатотиражні газети стали полігоном маніпулятивних методів формування радянської ідеології та свідомості широких народних мас через їхню трудову діяльність та нові трудові відносини. Використовувався ідейний та місцевий патріотизм працівників, спрямований на згуртованість колективів на загальнополітичних засадах та виконанні трудових завдань, застосовувалися засоби демонстрації прояву уваги до життєвих інтересів і потреб людей, підтримки їхніх пізнавальних прагнень. Насправді, ці прийоми часто використовувалися лише для створення видимості врахування думки окремої особистості. Важливим стало залучення величезної армії робітників (майже півмільйона осіб) із середовища трудових колективів, які стали додатковим інструментом системи політичного контролю радянської держави та символом місцевої «демократії». Висвітлення повсякденного життя колективів робило зміст багатотиражних газет цікавим для працівників, матеріали були живим інформативним джерелом місцевого характеру та регіональної історії. В умовах нечіткої визначеності змістового аспекту інформаційної структури багатотиражних газет у конкретно-історичних умовах, дозволялася певна, хоча й контрольована, ініціатива працівників. Але цей процес характеризується поступовим рухом від відносної самостійності до повної інтегрованості багатотиражних газет у загальну радянську пресу наприкінці 30-х років ХХ ст.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Монографія

1. Вакульчук О. А. Багатотиражна преса України 1917–1941 років: становлення, розвиток, контент : монографія / О. А. Вакульчук ; відп. ред. Л. А. Дубровіна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : НБУВ, 2021. – 536 с. – ISBN 978-966-02-9645-9 (друк.); ISBN 978-966-02-9646-6 (електрон.). – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004099>. – Назва з екрана.

Рец.: Омельчук В. Ґрунтовне історико-бібліографічне дослідження багатотиражної преси України 1917–1941 років. Рец. на кн.: Вакульчук О. А. Багатотиражна преса України 1917–1941 років: становлення, розвиток, контент : монографія / О. А. Вакульчук ; відп. ред. Л. А. Дубровіна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ: НБУВ, 2021. – 536 с. // Бібліотечний вісник. – Київ, 2021. – № 3. – С. 118–120.

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України, зарубіжних виданнях, у тому числі, включених до наукометричних баз

2. Вакульчук О. А. Формування системи науково-інформаційних ресурсів на газетні фонди НБУВ / О. А. Вакульчук // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. – Вип. 5 (23) / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка ім. В. Стефаника. – Львів, 2015. – С. 261–267.

3. Вакульчук О. Пресознавчі дослідження в наукових бібліотеках України / О. Вакульчук // Бібліотечний вісник. – Київ, 2017. – № 6. – С. 60–61.

4. Вакульчук О. А. Багатотиражні газети України: створення, функціонування, характерні особливості / О. А. Вакульчук // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ, 2018. – Вип. 22. – С. 67–82.

5. Вакульчук О. Інтеграція друкованих і електронних бібліографічних ресурсів у формуванні репертуару періодики / О. Вакульчук // Бібліотечний вісник. – 2018. – № 6. – С. 55–56.

6. Вакульчук О. Багатотиражні газети України у системі радянської преси (1920-ті – початок 1930-х рр.) / О. Вакульчук // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2020. – Вип. 57. – С. 342–354.

7. Вакульчук О. Розвиток багатотиражних газет України як масового виду первинної преси (1930-ті рр.) / О. Вакульчук // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2020. – Вип. 58. – С. 363–376.

8. Вакульчук О. А. Багатотиражні газети як комплексне історичне і бібліографічне джерело та засіб комунікації / О. А. Вакульчук // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ, 2020. – Вип. 26. – С. 224–238 (*Web of Science*).

9. Вакульчук О. А. Стінні газети як різновид радянських багатотиражних видань (20–30 рр. ХХ ст.) / О. А. Вакульчук // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – Київ, 2020. – № 1. – С. 150–158.

10. Вакульчук О. А. Робсількорівський рух у системі діяльності багатотиражної преси України (1920 – початок 1930-х рр.) / О. А. Вакульчук // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – Київ, 2020. – № 4. – С. 71–78.

11. Вакульчук О. Багатотиражні газети у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / О. Вакульчук // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2020. – Вип. 60. – С. 337–346.

12. Вакульчук О. Особливості науково-інформаційного та бібліографічного опису радянських багатотиражних газет / О. Вакульчук // Бібліотечний вісник. – Київ, 2021. – № 1. – С. 56–64.

13. Вакульчук О. Багатотиражна преса України 1920 – початку 1930-х років: вплив суспільно-політичної ситуації на особливості розвитку, зміст, умови функціонування / О. Вакульчук // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2021. – Вип. 62. – С. 355–366.

14. Вакульчук О. А. Історіографія багатотиражних газет 1920–1940-х рр. як складової радянської періодики / О. А. Вакульчук // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ, 2021. – Вип. 27. – С. 211–220 (*Scopus, Web of Science*).

15. Вакульчук О. Електронні бібліотечно-інформаційні ресурси багатотиражної преси як складової газетної періодики України / О. Вакульчук // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2021. – Вип. 61. – С. 226–235.

16. Вакульчук О. Офіційна преса радянських виправно-трудових установ (1920–початок 1940-х рр.) / О. Вакульчук // Бібліотечний вісник. – Київ, 2021. – № 2. – С. 69–79.

17. Вакульчук О. Джерельна база досліджень багатотиражних газет України 1917–1941 років / О. Вакульчук // Бібліотечний вісник. – Київ, 2021. – № 4. – С. 60–70.

18. Вакульчук О. Багатотиражні газети 1920–1930-х рр.: до питання методики історико-джерелознавчого дослідження / О. Вакульчук, Л. Дубровіна // Український історичний журнал. – Київ, 2022. – Число 1. – С. 170–179 (*Web of Science*).

Здобувачу належать матеріали, присвячені класифікації багатотиражних газет, аналізу тематичної складової публікацій.

19. Вакульчук О. А. Газети вищих навчальних закладів України (1920 – початок 1940-х рр.) як об'єкт історії газетної періодики / О. А. Вакульчук // *Sciences of Europe*. – Praha, 2021. – Vol. 3. – No. 67. – S. 21–26.

20. Вакульчук О. А. Фабрично-заводські, колгоспні і газети політвідділів МТС як різновиди радянських багатотиражних періодичних видань (1930-і роки) / О. А. Вакульчук // *Sciences of Europe*. – Praha, 2021. – Vol. 3. – No. 68. – S. 28–33.

21. Вакульчук О. А. Заснування багатотиражної преси як окремого виду газетної періодики у період 1917–1921 рр. / О. А. Вакульчук // *Evropský filozofický a historický diskurz*. – Praha, 2021. – Svazek 7, 1 vydání. – S. 60–66. [European philosophical and historical discourse. – Praha, 2021. – Vol. 7, Issue 1. – P. 60–66].

22. Вакульчук О. А. Становлення і розвиток багатотиражних газет України (1920 – початок 1930-х рр.) / О. А. Вакульчук // *Sciences of Europe*. – Praha, 2021. – Vol. 1. – No. 70. – S. 18–24.

23. Вакульчук О. А. Цензурний контроль преси в Україні (1917–1921 рр.) / О. А. Вакульчук // *Sciences of Europe*. – Praha, 2021. – Vol. 2. – No. 72. – S. 35–40.

24. Вакульчук О. Багатотиражні газети України 1950–1990-х років: особливості функціонування, зміст / О. Вакульчук // Бібліотечний вісник. – Київ, 2022. – № 2. – С. 60–69.

Публікації, які засвідчують апробацію результатів дисертації:

25. Вакульчук О. А. Київські газети 1838–1960 рр. у фондах НБУВ: формування колекції, використання у бібліотечно-інформаційній практиці, підготовка до оцифрування / О. А. Вакульчук, О. С. Залізнюк // Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2013 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України,

Рада директорів наук. б-к та інформ. центрів акад. наук – членів МААН ; редкол.: В. І. Попик та ін. – Київ : НБУВ, 2013. – С. 250–253.

Здобувачу належать матеріали щодо характеристики різновидів газет, що виходили у Києві впродовж зазначеного періоду, розкриття їх потенціалу як складника цифрових бібліотечно-інформаційних ресурсів.

26. Вакульчук О. А. Українські газети 1917–1921 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: перспективи створення електронної колекції / О. А. Вакульчук // Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 21–23 жовт. 2014 р.). – Київ, 2014. – С. 111–114.

27. Вакульчук О. А. Науковий каталог «Газети України 1917–1920 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» як джерело інформаційного забезпечення користувачів / О. А. Вакульчук // Бібліотека. Наука. Комунікація : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2015 р.) : у 2 ч. Ч. 2 / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. б-к та інформ. центрів акад. наук – членів МААН. – Київ, 2015. – С. 240–243.

28. Вакульчук О. А. Створення електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів на газетні фонди НБУВ: актуальні завдання, пріоритети, перспективи / О. А. Вакульчук // Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації : матеріали II Всеукр. наук. конф. (28–29 жовт. 2016 р.) : у 2 ч. Ч. 2. – Дніпро, 2016. – С. 243–244.

29. Вакульчук О. А. Основні напрями роботи відділу пресознавства / О. А. Вакульчук // Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2017 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. наук. б-к та інформ. центрів акад. наук – членів МААН. – Київ, 2017. – С. 594–597.

30. Вакульчук О. А. Перспективи комплексного розвитку друкованих і електронних бібліографічних ресурсів періодики / О. А. Вакульчук // Бібліотека. Наука. Комунікація. 100-річчя Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 листоп. 2018 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. наук. б-к та інформ. центрів акад. наук – членів МААН. – Київ, 2018. – С. 527–530.

31. Вакульчук О. А. База даних «Багатотиражні газети України у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1922–2002 років) у системі науково-інформаційних ресурсів НБУВ / О. А. Вакульчук, Л. А. Білименко // Бібліотека. Наука. Комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху : матеріали Міжнар. наук. конф. (8–10 жовт. 2019 р.) : у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. наук. б-к та інформ. центрів акад. наук – членів МААН. – Київ, 2019. – Т. 2. – С. 180–184.

Здобувачу належить теоретична частина, де охарактеризовано багатотиражні газети України, які зберігаються у фондах НБУВ, розкрито особливості їх науково-бібліографічного опису і створення науково-інформаційних баз даних.

32. Вакульчук О. А. Харківські газети 1818–2019 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) як історичне джерело / О. А. Вакульчук, О. С. Залізнюк, І. М. Швець // Короленківські читання 2019. «Бібліотеки, архіви, музеї: конвергентна цифрова комунікація, крос-медійність, клієнт-орієнтованість» : матеріали XXI Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 24–25 жовт. 2019 р.) : у 2 ч. Ч. 1 / Харків. держ. наук. б-ка імені В. Г. Короленка, Харків. держ. акад. культури, Харків. обл. від-ня (філія) ВГО Укр. бібл. асоц. ; [редкол.: В. Д. Ракитянська (голова) та ін.]. – Харків, 2020. – С. 25–40.

Здобувачу належать матеріали щодо вивчення багатотиражних газет Харкова відповідно до наукової теми відділу пресознавства «Історичні і бібліографічні дослідження газетної періодики України: атрибуція, історія, контент».

33. Вакульчук О. А. Науково-дослідний відділ пресознавства НБУВ: напрямки роботи, здобутки, перспективи розвитку / О. А. Вакульчук // Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку : матеріали II Міжнар. наук. конф. (27–28 берез. 2020 р., м. Дніпро). Ч. II. / наук. ред. О. Ю. Висоцький. – Дніпро : СПД «Охотнік», 2020. – С. 309–310.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дослідження:

34. Вакульчук О. А. Розвиток пресознавчих досліджень у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського / О. А. Вакульчук // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту пресознавства. – Вип. 8(26). – Львів, 2018. – С. 162–170.

35. Вакульчук О. А. Анотований бібліографічний покажчик «Симон Петлюра на сторінках українських газет 1917–1920 років : матеріали до біобібліографії» у системі бібліографічних ресурсів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / О. А. Вакульчук // Українська біографістика=Biographistica Ucrainasa : збірник наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Вип. 14. – Київ : НБУВ, 2016. – С. 310–324.

36. Вакульчук О. А. Діяльність спеціалізованих відділів у галузі комплектування, наукового опису та обліку документів / Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського у перше десятиліття незалежності України (1991–2002) : монографія / Т. Д. Антонюк, Т. І. Арсеєнко, Н. П. Бондар, О. А. Вакульчук [та ін.] ; ред. Л. А. Дубровіна. – Київ : НБУВ, 2019. – С. 125–127. – ISBN 978-966-02-9077-8. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003589>. – Назва з екрана.

Здобувачу належить частина розділу 2.1.3 щодо діяльності відділу газетних фондів НБУВ (з 2016 р. – відділу формування і використання газетних фондів) у галузі комплектування, обліку, бібліографічного опрацювання газетних видань.

АНОТАЦІЯ

Вакульчук О. А. Багатотиражні газети України років як феномен радянської преси (1917–1941 рр.) – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Київ, 2022.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню багатотиражних газет, що виходили на території сучасної України впродовж 1917–1941 рр. Розкрито широке коло питань, пов'язаних із процесами становлення, розвитку і функціонування багатотиражних газет України 1917–1941 рр. Визначено, що багатотиражна преса цього періоду є специфічним самостійним явищем історії преси, окремим видом газетної періодики, яка слугувала формуванню радянських ідеологічних засад в усіх галузях економічної, політичної та культурної діяльності держави, організувала трудові колективи на виконання поставлених владою завдань. Багатотиражна преса об'єднувала у собі всі різновиди газет, котрі видавалися заводськими, фабричними, шахтними, транспортними установами та підприємствами, об'єднаннями, політвідділами МТС, а також редакціями колгоспів, радгоспів, навчальних та культурних закладів, профспілкових та громадських організацій. Проаналізовано специфіку етапів становлення багатотиражної преси, розкрито загальне та специфічне у розвитку її різних видів, встановлено особливості функціонування багатотиражних газет на тлі суспільно-політичної ситуації, яка склалася у період 1917 – початку 1940-х років, що дало змогу сформулювати і сформулювати нові підходи щодо

осмислення характеру впливу історичних, суспільно-політичних факторів на стан розвитку багатотиражної преси України 1917–1941 рр. У дисертації здійснено комплексну науково-бібліографічну реконструкцію масиву багатотиражних газет України 1917–1941 рр., що допомогло заповнити лакуни ретроспективної частини національної бібліографії України; доведено значення багатотиражних газет 1917–1941 рр. як джерельної бази подальших пресознавчих досліджень.

Ключові слова: багатотиражні газети України, багатотиражна преса, 1917–1941 роки, пресознавство, бібліографічний репертуар періодики, бібліотечно-інформаційні ресурси, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

SUMMARY

Vakulchuk O. A. Mass-circulation press of Ukraine as a phenomenon of the Soviet press (1917–1941). – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Historical Sciences in the specialty 27.00.03 – Book Science, Library Science, Bibliography. Vernadsky National Library of Ukraine. Kyiv, 2022.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the mass-circulation press, which was published on the territory of modern Ukraine during 1917-1941. It covers a wide range of issues related to the processes of formation, development and functioning of mass-circulation newspapers of Ukraine during 1917-1941. It is determined that the mass-circulation press of this period is a specific independent phenomenon of the history of the press, a separate type of newspaper periodicals, which served to form the Soviet ideological principles in all spheres of economic, political and cultural activity of the state, organized labor collectives to fulfill the tasks set by the government. The multi-circulation press combined all kinds of newspapers published by factory, plant, mine, transport institutions and enterprises, associations, political departments of the MTS, as well as editorial offices of collective and state farms, educational and cultural institutions, trade unions and public organizations. The specifics of the stages of formation of the mass-circulation press were analyzed, the general and specific in the development of its various types are revealed, the specific features of the multi-circulation newspapers functioning were established on the background of the social and political situation existing in 1917 – early 1940s, which allowed to form new approaches of understanding the nature of historical, social and political factors influence on the development of the Ukrainian mass-circulation press in 1917–1941.

In the dissertation the complex scientific and bibliographical reconstruction of the array of mass-circulation newspapers of Ukraine in 1917–1941 was carried out, which made it possible to fill the gaps in the retrospective part of the national bibliography of Ukraine; the importance of mass-circulation newspapers in 1917–1941 as a source base for further press studies was proved.

Keywords: mass-circulation newspapers of Ukraine, mass-circulation press, 1917–1941 years, press studies, bibliographic repertoire of periodicals, library and information resources, Vernadsky National Library of Ukraine.

Підп. до друку 29.09.2022
Формат $60 \times 90^{1/16}$. Папір офсет.
Ум. друк. арк. . Обл.-вид. арк.
Наклад 100 пр. Зам. № .